स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड

मानव्य विद्या शाखेअंतर्गत इतिहास विषयातील पीएच. डी पदवीसाठीच्या
शोध प्रबंधाच्या प्रारुप आराखडा

संशोधन शिर्षक

नारायण मेघाजी लोंखडे याचे कामगार चळवळीतील योगदान
: एक चिकित्सक आभ्यास

संशोधक

प्रा. रमेश सायबु कांबळे
एम.ए.बी.एड, एम,एड, सेट (इतिहास)
ता. बिलोली जि. नांदेड
जात संवर्ग - एस.सी.

मार्गदर्शक

डॉ . प्रा. डॉ. कोंडेकर आर.एस. सर
इतिहास विभाग प्रमुख व संशोधक मार्गदर्शक
राजीव गांधी महाविद्यालय मुदखेड

संशोधक केंद्र

पानसरे महाविद्यालय अर्जापुर
ता. बिलोली जि. नांदेड

संशोधन विषयाचे शीर्षक

नारायण मेघाजी लोखंडे यांचे कामगार चळवतील योगदान एक चिकित्सक अभ्यास

२) <u>प्रस्तावना (introduction)</u>

विषमता आणि वैगुण्याने ग्रासलेल्या प्रस्थापीत आर्थिक सामाजिक, राजकीय व्यवस्थाला नष्ट करण्यासाठी आणि नवसमान तथा राज्याच्या उभारणीसाठी आपल्या विचारांची मांडणी आणि अंमलासाठी खडतर प्रयत्न अनेक विचारवंत आणि सुधारकांनी केले आहेत. राजकीय विचारवत हा तत्वजही असतो आणि सामाजिक शास्त्रजही असतो. त्यास सभोवतालच्या परीस्थीतीत दिसणारी विसंगती जात होते. ती विसंगती संपुष्टात आणण्यासाठी तो आपल्या प्रजा व प्रतिभेने उत्तर शोधत असतो. आणि उत्तर सापडले की तो नमुद करतो. आचरणात आणण्यासाठी झगडत असतो. कोणताही विचार किंवा विचारवंत हा तत्कालीन परोस्थीतीचा आपत्य असतो. कोणताही विचार किंवा कार्य हे त्याच काळापुरते बंदीस्त करता येत नाही. त्या विचाराची सार्ववित्का आणि त्रिकालबाधीत तत्वे ही कोणत्याही काळातील सामाजिक आणि राजकीय प्रश्नांवर उपाय ठरु शकतात. म्हणून असे विचार, तत्व आणि त्यांची अंमलबजावणी याचा शोध घेणे क्रमप्राप्त ठरते.

१८ व्या शतकामध्ये युरोपात औद्योगिक क्रांतीला सुरुवात झाली. दैनंदीन जीवनातील प्रत्येक पैलूवर कोणत्या ना कोणत्या भारतीय लोकांवर प्रभाव पडला. औद्योगिक क्रांतीमुळे सामाजिक रचनेच्या दृष्टीने मध्यमवगीय उद्योगपती आणि व्यापारी याचा मातब्बर आणि सभ्य वर्गावर विजय झाला व भांडवलदार, आणि कामगार वर्ग उदयास आला.

इंग्लडमधील औद्योगिक क्रांतीने जी नवीन अर्थव्यवस्था आडवलशाही निर्माण झाली होने शोषीताया श्रमीक वर्ग आणि शोषकाचा श्रीमंत वर्ग अशा २ विभागात समाजाचे विभाजन केले. श्रीमंत अधिक श्रीमंत तर गरीब अधिक गरीब होत गेले. त्यातून भांडवलशाहीविरोधी विचारांचा अग्रस्थानी आहेत. भारताचा विचार करता ब्रिटिशांची एक वसाहत म्हणून ब्रिटीशानी आपल्या सोईसाठी भारतातही कारखाने आणि उद्योगाची उभारणी केली. महाराष्ट्रात औद्योगिक विकास आणि उद्योगाच्या स्वरुपामध्ये मोठे बदल होत गेले. मुंबई प्रांतात श्री काउसजी टावर यांनी स्त्रीनिंग अँड विल्लींग कंपनी ही पहिली गिरणी सुरु केली

(७ जुलै १८५४)

भारतातील कामगार जगतात मुंबई नगरीचा सिंहाचा वाटा आहे. औद्योगिक विकासाबरोबरच भांडवलदार आणि कामगार वर्गाचा उदय झाला परिणामी अधिक नफा मिळवण्याची चढाओढ मावदार गोमध्ये निर्माण झाली त्यांचा बळी कामगारवगौला दयावा लागला. कुकल अकुशल कामगारवर्गाची होणारी विक्रयगुरू कामाचे अतिमंक्ति सार काम आणि पगारासंबंधीचे अनिश्चीत धीरण, अल्पसा मोबदला अ अनेक प्रश्नांवर अजून वाचा फुटणे बाकी

माय कामगार चळवळीची मुळ प्रेरणा महात्मा ज्योतीराव फुले समर्थक आणि महात्मा ज्योतीराम असून ती उदय मुंबई मध्ये झाला. सत्यशोधक चळवळीचे खंदे समर्थक आणी माहात्मा ज्योतीराव फुले यांचे सहकारी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी सत्यशोधक समाजाचे मुखपत्र असलेले दिनबंधु हे वृतपत्र त्यांनी मुंबईहुन प्रकाशीत करण्यास सुरुवात केली. कामगाराच्या शोषणाविरोधात आवाज उठवला आणि भारतातील पहिली कामगार संघटना स्थापन केली. आणि कामगार चळवळीचे जनक झाले. नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चळवळीचा अभ्यास करण्यात येणार आहे.

३) विषय निवड (selection of subject)

उत्पादन प्रक्रियेतील घटकापैकी कामगीर या सजीव घटकाला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. कामगाराला आपले श्रम विकुज त्याचा मोबदला मिळत असतो. परंतु कारखानदारी आणि भांडवलदारांचा मुळ उद्देश हा नफा असतो. मुक्त व्यापारधीरण आणि कामगार चळवळ जागतिक आडवलशाही आणि कामगार या दोन्ही मुठ्याच्या विश्लेषणाबरोबरच इतर प्रश्न यांची चिकीत्सा करणे क्रमप्राप्त ठरते नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चक्रब्बीतील जात वर्ण, लिंगभेद अमान्य करतात त्यामुलळे नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चळवळीचा अभ्कस सदर संशोधनातून करण्यात येणार आहे.

सोबतच नारायण मेघाजी लोखंडे यांचेही सत्यशोधकी कार्यही महत्वपूर्ण आहे परंतु काही प्रमाणात उपेक्षीत अलेिल्या कामगार चळवळीचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनामध्ये करण्यात येणार आहे

४) संशोधनाची प्रमुख उदिष्टे (objective of the study)

संशोधकाची उिद्दष्टे हे संशोधकाचे संशोधनकार्य सुदर्श म्हणून कार्य करतात. प्रस्तुत विषय नारायण में लोखंडे यांचे कामगार चळवळीतील योगदान या अनुशंगाने संशोधनासाठी काही उदिष्टे ठरविण्यात आली आहेत.

१) नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चळवळीच्या दृष्टीकोनातून शोध घेणे.

२) नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चळवळीतील कार्याचे स्पष्टीकरण करणे.

३) नारायण मे. लोखंडे यांच्या शोषणमुक्त आणि समतावादी विचारांचा अभ्यास करणे,

४) भारताता कामगार वर्गात प्रचलीत असलेल्या सामाजिक, जातीविषयक आणि वर्गीय प्रश्नासंबंधी नारायण मेघाजी संखडे साध्या कार्याचा शोध घेणे

(५) जागतिक स्तरावर वैचारीक सिद्धांताची माउणी सुरु असताना नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी कामगारांना सोबत घेऊन उभारलेला सडा प्रकाशझोतात आणणे,

६) नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या सत्यशोधक व दीनबंधु वृतपत्रातून कामगारासाठी दिलेल्या योगदानाधा साप घेणे.

७) प्लेन साथ रोमात कामगारांच्या आरोग्यासाठी नारायण में लोखंडे नी केलेल्या कार्याचा शोध घेणे.

८) नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या त्याग व चळवळीत स्वःला वाहुन घेण्याच्या वृतीमुळे सरकारी धोरण आणि कायद्यात झालेल्याबदलाचा शोध घेणे.

९) नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कार्याची विस्तृत मांडणी करणे.

5) संशोधन विषयाची व्याप्ती आणि मर्यादा, (limitation of the study)

भारतातील कामगार चळवळीचे जनक नारायण में लोखंडे यांचा जन्म १८४८ आणि मृत्यु १८९७ रोजी झाला नारायण में, ओधी यानी कामगार पक्षी कार्याला वाहून घेतले होते. त्यांचा प्रत्यक्ष चळवळीत सहभाग होता. नारायण मे. मोखंडे यांच्या विचारात विलक्षण वेगळेपणा होता त्यांनी कामगार वर्गाची पिळवणूक थांबावी हा हेतु डोळ्यासमोर देऊन चवीची उभारणी केली होती

नारायण मेघाजी लोखंडे यांचा विचार करता त्यांनी कामगारांना संघटीत करून निर्माण केलेली क संघटना ही एक क्रांतीकारी घटना होती. कामगार चळवळीतील कार्य सत्यशोधक विचारवंत आणि लोकनेता याबरोबरच त्यांच्या सर्वांगीण कारकीटीचे विश्लेषण प्रस्तुत विषयातून करता येईल म्हणु केवळ त्यांच्या कामगार चळवळी बद्दलच माहिती शोधप्रबंधाची व्याप्ती असेल.

१) समाजप्रबोधन आणि आपल्या विचारांच्या प्रचार प्रसारासाठी कार्ल मार्क्स आणि नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी वृत्तपत्र या प्रभावी माध्यमाचा वापर करून जनसामान्यापर्यंत आपले विचार पोहचविले.

२) विसाव्या शतकात संपूर्ण जगावर आपला प्रभाव दाखवणारी मार्क्सवादी विचारसरणी आणि नारायण मेघाजी लोखंडे याधी विद्यारसरणी आणि कार्यपध्दती यामध्ये व्ही साम्य आणि भेद आढळून येतात.

३) स्त्रिया, बालकामगार, अस्पृश्यवर्गाचे प्रश्न त्याचबरोबर प्लेगनिवारण आणि सत्यशोधक चळवळीतील नारायण में. लोबाचे कार्य उल्लेखनीय असे आहे.

४) सद्यस्थितीत निर्माण झालेल्या राजकीय आणि सामाजिक परीस्थितीचे विश्लेषण करण्यासाठी यांचा अभ्यास उपयुक्त ठरु शकते.

6) संशोधन विषयाची गृहितके (hyphothesis)

कोणत्याही विषयाचे शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अध्ययन करण्यासाठी संशोधन संबंधित विषयाचे ज्ञान असणे आवश्यक असने पूर्वजानाच्या आधारे गृहीतके निश्चित केली जातात.

सुवर्गांच्या मते गृहितमूल्ये हे एक सामाजिक आणि कामचलाऊ सामान्यीकरण किंवा निष्कर्ष आहे. की त्याच्या सत्यतेची परीक्षा घेणे अजून बाकी आहे. संशोधनाच्या प्रारंभिक अवस्थेत गृहीतके एक अनुमान सनोकल्पीत कल्पनापूर्ण विचार, सहजान किंवा आणखी काही असू शकते जे किया किया संशोधनाचा आधार बनते.

१) औद्योगिकरणामुळे भांडवलदारवर्ग आणि कामगार वर्गाचा उदय झाला. भांडवलदार वर्गाकडून कामगार वर्गाची होणारी पिळवणुक हा आधारभूत घटक माणुन नारायण में लोखंडे यांनी कार्य केले.

२)समाजात शोषक आणि राहिले आहे या शोषतया कामगार कल्याणासाठी नारायण यानी आपले जिवन वेचले.

३) याप्रमाणे माने शोषीत गात्याने समता, स्वातंत्र्याची प्रेरणा देऊन कांतीसाठी प्रेरीत केले. त्याप्रमाणे नामायण में. लोखंडे यांनी कामगारांनी जागृत करन चळवळ उभारली आणि भारतीय कामगार चळवळीचे जनकत्व स्विकारले.

४) समाजप्रबोधन आणि आपल्या विचाराच्या प्रचार प्रसारासाठी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी वृत्तपत्र या प्रभावी माध्यमाचा वापर करुन जनसामान्यापर्यंत आपले विचार पोहचविले.

५) विसाव्या शतकात महाराष्ट्रात प्रभाव दाखवणारी नारायण मेघाजी लोखंडे यांची विचारसरणी आणि कार्यपध्दती यांचा शोध घेणे

६) स्त्रिया, बालकामगार, अस्पृश्यांचे प्रश्न त्याचबरोबर प्लेगनिवारण आणि स्त्यशोधक चळवळीतील नारायण में. लोखड़े याचे कार्य उल्लेखनीय असे आहे.

७) सद्यस्थितीत निर्माण झालेल्या राजकीय आणि सामाजिक परीस्थितीचे विश्लेषण करण्यासाठी नारायण मेघाजी लोखड़े यांचे विचार आणि कार्यपादती उपयुक्त ठरू शकते.

7) संशोधन विषयाची निवड आणि आवश्यकता (important of research)

उत्पादन प्रक्रियेतील घटकापैकी कामगार या सजीव घटकाला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. कामगाराला आपले श्रम दिजून त्याचा मोबदला मिळत असती परंतु कारखानदारी आणि आडवलदाराचा मुळ उद्देश हा नफा असतो. मुक्त व्यापारधोरण आणि कामगार चळवळ आगतिक भांडवलशाही आणि कामगार या दोन्ही मुद्द्याच्या विश्लेषणाबरोबरच इतर प्रश्न यांची चिकीत्सा करणे आवश्यक आहे. कार्ल मार्क्स यानी कामगार क्रांतीचा सिध्दांत मांडला थोडक्यात करने सारसे कामगारांना वर्गाच्या चौकटीत बंदीस्त करतो तर स्वेखंडे याच्या कामगार चळवळीतील जात वर्ण, लिंगभेद इ ला माक्लेचे तत्वज्ञान अमान्य करते.

त्यामुळे कार्ल मार्क्स आणि नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या कामगार चळवळीचा तुलनात्मक अभ्यास सदर संशोधनातून करण्यात येणार आहे. सोबतच कार्ल मार्क्स यांच्या समकालीन असलेले नारायण मेघाजी लोखंडे यांचेही कार्य महत्वपूर्ण आहे परंतु काही प्रमाणात उपेक्षीत असलेल्या कामगार चळवळीची तुलन प्रस्तुत संशोधनामध्ये करण्यात देणार आहे

8) संशोधन पद्धती (research methodology)

प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी जो अभ्यास करावयाचा आहे त्यात कामगारांच्या मुलाखती घेण्यात केवळ 200 कामगाराच्या प्रश्नावती व मुलाखती घेण्यासाठी निवड करून नमुना पद्धतीने अभ्यास केला जाईल लमुता निजा पद्धती आणि संशोधनात वस्तुनिष्ठता येण्यासाठी कोटा पद्धत वापरून नांदेड परिसरातील शहरी, ग्रामीण कामगाराला प्रत्यक्ष भेटी देता येतील. प्रस्तावित अध्ययनासाठी प्राथमिक व दुय्यम आशा दोनही तथ्य संकलनाच्या पद्धतीचा उपयोग केला जाईल.

प्राथमिक साधने

प्रस्तुत अध्यानासाठी महत्वपूर्ण बाबतीत तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक पद्धत वापरली जाईल या पद्ध नैनुसार तथ्य संक्रलमासाठी अवलोकन पद्धत, मुलाखत पद्धत व प्रश्नावली पद्धत वापरली जाईल व सासाठी अनुसूची तंत्र उपयोगात आणले जाईल.

१. दिनबंधु वृत्तपत्राचे अंक

२. नारायण में लोखंडे यांनी कामगारांच्या हक्कासाठी केलेले पत्रव्यवहार

३. नारायण में लोखंडे यांच्या वंशजांची मुलाखत

* दुय्यम साधने

कुठल्याही ऐतिहासिक संशोधनासाठी प्राथमिक व दुय्यम आशा दोन्ही प्रकारच्या साधनाचा वापर करून तथ्य संकलित करणे आवश्यक असते. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनासाठी ग्रंथालय पद्धतीचा वापर केला जाईल आवश्यक असल्यास महत्त्वपूर्ण दस्तऐवज व मूळ कागदपत्रांचे अंतर्गत व बाह्य परीक्षण केले जाईल

१. संदर्भग्रंथ

२. सदर्भ साहित्य

3. मासिके

४. शब्दकोष

५. वर्तमानपत्रे

६. साप्ताहिके

७. पाक्षिके

प्रस्तावित प्रकरण योजना:-

प्रकरण -1

प्रस्ताविक या प्रथम प्रकरणामध्ये प्रस्तुत विषयाची पार्श्वभुमी विषद करण्यात १८ व्या शतकातील औद्योगिक क्रांतीच्या उदयानंतर भारतमार्ग आणि हवलदार वर्ग उदयास आले. कामगार कर्माच्या समस्याची सोडवणूक करण्यासाठी नारायण में नो माध्या कामगार चळवळीचा आढावा घेण्यात आला आहे.

१९ व्या शतकात नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी मांडलेले जहाल विचार आणि त्या विचारांना दिलेली व्यावहनीकोची जोड त्यामुळे जगातील कामगार वर्गाला भडानाअन्यायापासून स्वतःचे संरक्षण करता आले. नारायण मेघाजी लोखंडे यया कामगार चळयतीतरी आताच्या विचारांचा यामध्ये आढावा घेतला आहे

भारताचा विचार करता भारताची राजधानी मुंबई याठिकाणी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी १ मे १८८० साली दीनबंधू वृत्तपत्र स्वतः चालवण्यास घेतले. कामगारावर होणारा अन्याय अत्याचार कृपाध्या माध्यमातून माइला काले माक्से आणि नारायण में. लोखंडे यांचे कार्य है कामगारांच्या अन्यायाला वाचा फोडुन त्याच्या न्याय हक्कासाठी चळवळ करणारे होते. जात, वर्ग, लिंग या नुसार कामगारांचा दजी ठरवला जाई यांमुळे भारतात कामगार वर्गाचा शोध प्रस्तुत प्रबंधात तटस्थपणे घेण्याचा प्रयत्न करण्यात बेईल.

प्रकरण-2

नारायण मेघाजी लोखंडे यांचे प्रारंभिक जीवनः

कमिगार चळवळीचे अग्रदूतरायण मेघाजी लोखी बांधा जन्म १९४८ साली झाला त्याचे मुळ गाव पुणे जिल्हातील स्रसर होते. ठाणे पाठिकाणी त्यांचे इले (८४८-११ट्रीय शिक्षण झाल्यानंतर ते उदरनिर्वाहासाठी मुंबई वथे भागात आ त्याच्या पत्नीचे नाव गोपिकाबाई असे होते नारायण में लोखंडे यानी मुंबईत आल्यानंतर रेल्वेत नोकरी केली. (१८६८) या नौकरीस त्यागपत्र देऊन त्यांनी १८६९ साली पोस्टात नव्याने नोकरीला सुरुवात केली साली त्यानी कोठी कारकुन (स्टोअर कीपर द्वारपाल म्हणून गिरणीत नौकरी केली. तेथे त्यानी केवली. मगारांच्या समस्या अगदी जवळून पाहिल्या येथेच त्यांच्या भावी गिरणी कामगार चळवळीच्या उदयाची पार्श्वभूमी तयार झाली. सुरुवातीला सत्यशोधक चळवळीचा एक भाग म्हणून मुंबईतील गिरणी कामगारांच्या कल्याणाचे आणि त्यांच्या किमान हक्क संरक्षणाचे कार्य चालू करण्यात आले. महात्मा फुले यांची प्रेरणा त्यामागे होती, नारायण में. मोखंडे के ज्योतीराव फुले यांचे निकटवर्तुत्व सहकारी होते. नारायणनखंडे यांनी आपल्या संसारावर मुळशीपत्र देऊन हयातभर गिरणी कामगारांचे संसार फुलविण्याचा वसा घेतला. १८६० साली आदि सीलहेड असही कारांची भारतातील पहिली संघटना स्थापन करून कामगार चळीचे जनक बनले.

प्लेगची व्यथ निवारणासाठी त्यानी मुंबई येथे मराठा हॉस्पीटलची स्थापना केली. (१८९६) आणि प्लेग निवारणासाठी केलेल्या त्याना प्रेगची लागण झाली वेगच्या साथील व्यायामास्यावयाचे दुःवर निधन झाले

प्रकरण -3

नारायण मेघाजी लोखंडे यांचे कामगार चळवळीतील सहभाग आणि कार्य:-

कावसजी दावर यांनी मुंबई पातात बिल्लीग अँड विव्हील कंपनी या नावाची पहिली गिरणी जुलै 1854 मध्ये सुरु कैसी. सन. १८७५ मध्ये देशातील विविध ठिकाणच्या निरण्याची संख्या विचारात घेता त्यावेळी मुबंई, कलक्ला, हैद्राबाद, इंदौर, नागपूर या ठिकाणी प्रत्येक एक अशा १४ गिरण्या चालू झाल्या.

बॉम्बे मिल असोसिएशन ही मुंबईतील गिरणीत मालक लोक दबाव टाकतात हे अधिकारी व सरकारला कळले म्हणून फैक्टरी ॲक्ट करणे गरजेचे आहे. १८८१ साली पहिला फैक्टरी ॲक्ट मंजूर गिरणीमालकांच्या दबावामुळे त्यातील तरतूदी सौम्य आणि मर्यादित होल्या. १८८८१ च्या या फैक्टरी ॲक्ट बद्दल नारायण में लोखंडे यांनी टीका केली. कामगार हितासाठी कामगार संघटनेची आवश्यकता १८८४ साली बॉम्बे मिल हँड्स असोसिएशन ही देशातील पहिली कामगार संघटना स्थापन केली,

ब्रिटीश सरकारने मॅचेस्टर येथील कापडगिरण्यांतील "मिटकोग नावाच्या कारखाना तपासणीसाची नियुक्ती फॅक्टरी ॲक्टच्या अंमलबजावणी निरीक्षणपदी केली. मिडकीग यांनी सरकारला अहवाल सादर केला. या अहवालामुळे सरकारने पुढील निर्णय घेतला. त्यामध्ये नारायण मेघाजी लोखंडे आणि इतर ३५ जाणकारांच्या चौकशी मंडळासमोर परिणामकारक साक्षी झाल्या त्यामुळे सरकारला काही निर्णय घ्यावे लागले ते पुढीलप्रमाणे.-

१) सकाळी ७ ते ५ कामाचे तास.

२), संवण आणि विश्रांतीसाठी १ तास अवधी

३) मुली, स्त्रियांना महिन्यातून ४ सुट्‌ट्या

४) कामगारांसाठी आरोग्यसुविधा

वरील मोक्याच आणि तुटपुंज्या तरतुदी विरोधात कामगार संघटीत होत गेले. नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या नेतृत्वाखाली २३ सप्टेंबर आणि २६ सप्टेंबर १८८४ साली कामगारांची पहिली सभा मुंबईतील परळ येथे झाली. त्यामध्ये चार हजार कामगारांनी उपस्थिती दर्शविली, फॅक्टरी कमीशनचे अध्यक्ष डब्लू, बी. मुलक यांना कामगारांच्या मागणीचे निवेदन सादर करण्यात आले. १८९१ मध्ये ब्रिटिशांच्या शा कमीशनसमोर प्रभावीपणे नारायण मे, लोखंडे यांनी कामगारांची अवस्था माडली.

प्रकरण-4

सत्यशोधक चळवळ दिनबंधू मधील कार्य आणि प्लेग निवारण विषयक कार्यः-

महात्मा फुलेनी १८७३ साली सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. विशुद्ध वैचारिक बैठक, शाश्वत तत्वज्ञान, सत्य, समता व बंधुता यावर आधारलेली ही पहिलीच चळवळ विषमता शोधून व गुलामगिरी या विरुध्दचा हा खरा संग्राम

याच्या प्रसारासाठी १८७० ला दीनबंधु है वृत्तपत्र महात्मा फुले कृष्णराव भालेराव, मुक्ताजी अप्पाजी अब गाध्या सहकार्याने शिळा प्रेसवर सुरु केले.

९ मे १९८० सारी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी दीनबंधु हे साप्ताहिक मुंबई येथून प्रकाशीत करण्यास सुरुवात केली नारायण में, लोखंडे हे जसे समर्थ कामगार नेते होते तसेच ते एक अष्टपैलू बुद्धीमान कल्पक पत्रकार महणुन मान्यता धावले होते. सत्यशोधक समाजांची शिकवण त्यांनी टीनबंधु वृत्तपत्रातून समर्थपणे दिली. शुद्र स्त्री पुरुष. शेतकरी, कामगार यांमध्ये जागृती निर्माण करण्याचे कार्य प्रभाविपणे केले. मानवतेचा, मालवी समतेचा पुरस्कार व प्रसार सातत्याने चालू ठेवला.
वारंवार येणा-या प्लॅगच्या साथीने हजारो लोक मृत्युमुखी पडत. गोरगरीबांना उपचाराच्या क्वचीतच -सुविधा मिळत. ही महत्त्वाची निकड पुर्ण करण्यासाठी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी १८२६ साली मराठा हॉंस्पीटलची स्थापना केली.
या कामी अनेक सत्यशोधकांनी त्यांना मदत केली. हजारो गोरगरीबांना त्यामुळे अनेकांचे प्राण वाचले.

प्रकरण-5

नारायण मेघाजी लोखंडे यांना मिळालेले मानसन्मान आणि त्यांचे साहित्य :-

अ) मानसन्मान :-

नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी समतेवर आधारीत कामगार चळवळ केल्यामुळे ब्रिटीशांनी त्यांच्या कार्याचा गौरव साठी त्यांचा यथोचीत सन्मान केला त्यात १८९० साली नारायण मे. लोखंडे यांना स्टीस ऑफ पीस ही पदवीटी सरकसने दिली. (१८९०) २) १८९३ च्या हिंदु मुस्लीम दंगल आणि प्रक्षोभ दूर करण्यासाठी उभय पक्षांच्या सभा घेऊन शुक झालेली मने शांत करण्याचे अगीरथ प्रयत्न नारायण में. लोखंडे यांनी केले. या थोर कार्याचा गौरव म्हणून सरकारने राबहादुर हा बहुमानाचा किताब बहाल केला. (१८९५)

ब) साहित्य :-

नारायण में. लोखंडे यांनी साहित्याच्या माध्यमातून कामगारांच्या प्रश्नांना वाचा फोडण्याचे महान कार्य केले. प्रत्यक्ष कृती व लेखणीच्या माध्यमातून त्यांनी कामगारांना न्याय देण्याचा प्रयत्न केला. त्यात
१) सत्यशोधक निबंधमाला अथवा हिंदु धर्माचे खरे ज्ञान आग। (सप्टेंबर १८८६)
२) सत्यशोधक निबंधमाला अथवा हिंदू धर्माचे खरे जान भाग १ (मे १८८७)
३) दिनबंधुचे संपादक म्हणून लिखान
४) पंचदर्पन अथवा सर्व जातीचे उपयोगी पडणारे नियम,

प्रकरण-6

उपसंहारः-

या प्रकरणात संशोधन अभ्यासण्यातील साधनाध्या उपलब्धतेनुसार यामध्ये श्रीडाफार फरकार होण्याची शक्यता असली तरी मूळ संशोधनाचा गाभारा हेतु सामाजिक हित साधने हा आहे तो साध्य होती का? याचे वस्तुनिष्ठ निष्कर्ष नोंदविले अपील मुळात संशोधनात

10) मुलाखत व माहितीः-

अनेक कारखान्यांना भेटी देऊन त्यांच्या मुलाखती घ्याव्या लागतील. अनेक कामगारांच्या आर्थिक स्थितीची माहिती संकलित करावी लागेल त्या माहितीच्या आधारे आपल्या मूळ संशोधनाशी भेळ घालावा लागेल तैव्हाच आपले संशोधन कार्य परिपूर्ण होईल अनेक त्रुटी राहण्याचा शक्यता नाकारता येत नाहीत

11) संदर्भ ग्रंथ:-

प्रकाशित मूळ साधने

१) आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास प्रा. एस. एस. गाठाळ
२) व्यक्ती आणि विचार यदि फडके
३) महात्मा फुले आमच्या समाजक्रांतीचे जनक धनंजय किर
४) सत्यशोधक समाज हिरक महोत्सव ग्रंथ (संपा) मा. ख. बागल
५) महाराष्ट्राचे शिल्पकार नारायण मेघाजी लोखंडे प्रा. डॉ. मा. गो. माळी
६) नाही प्रमुख राज्यशास्त्रज पदमाकर सिद्धार्थ काते
७) प्रमुख राजकिय विचारप्रणाली- डॉ. सुनिल दाते
८) पाश्चिमात्य आणि भारतीय राजकीय विचारवंत दिगांबर डी. बिरादार
९) राज्यशास्त्राचे सिद्धांत आणि राजकीय विश्लेषण प्रा. रा. अं. तिजारे प्रा.चि. ग. घांग्रेकर
१०) आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास (इ.स. १८१८ ते १९६०) डॉ. एस. जी. जाधव

इतर संदर्भ

१. दिनबंधु वृतपदाचे अंक
२. नारायण में लोखंडे यांनी कामगारांच्या हक्कासाठी केलेले पत्रव्यवहार
३. नारायण में लोखंडे यांच्या वंशजांची मुलाखत

मा. उपकुलसचिव

पदव्युत्तर विभाग,

स्ता. रा. ती, मराठवाडा विदयापीठ, नांदेड

विषयः संशोधक विद्यार्थ्यांचे विद्यावाचस्पती (Ph.D) पदवीसाठीचा संशोधन आराखडा स्विकारणे बाबत...

संदर्भ: [Certificate of Allocation 10 December 2022(5.R.T.M.U. Nanded)

महोदय,

उरील विषय आणि संदर्भान्तिये विनंती करण्यात येते की रमेश सायद कांबळे यांना आसच्या संशोधन केंद्रात संशोधक विद्यार्थी म्हणून स्विकारले आहे. त्यांनी सामाजिक शास्त्रे मानवविद्या शाखेअंतर्गत नारायण संघाजी लोखंडे यांचे कार्मगार चळवळीतील कार्य एक चिकित्सक अभ्यासध्या विषयावर पीएच डी साठीचा संशोधन आराखडा (Research Outline) अभ्यासपूर्ण तयार केलेला आहे. हा विषय भविष्यात इतिहास अभ्यासकासाठी मार्गदर्शक उग्रभारी आहे. तसेच समाजासाठीही सहाय्यभूत ठरणारा आहे.

तरी संबंधीत संशोधक विध्यार्थ्यांचा सदर विषयावरील विद्यावाचस्पती (पीएचडी) पदवीसाठीचा संशोधन आराखडा दाखल करून घेवून पुढील कार्यास अनुमती दयावी ही विनती.